
Krúdy Zsuzsa

ÓSI FÉSZKÜNK NÓGRÁDBAN VOLT

(Levél a Palócföld olvasóihoz)

Dédapám, legidősebb Krúdy Gyula fiskális, Nógrád megyében született és élt a szabadságharcig. Szülei, testvérei, sok rokona ott maradt. 1848 nemcsak hazánk, de családuknak, a Krúdyak életében is emlékezetes dátum. Legidősebb Krúdy Gyula és öccse, Kálmán, honvédtisztként vett részt a harcokban. Az előbbi Komárom várának védelmében, az utóbbi futárként. Gyula mellett ott volt felesége Radics Mária, akivel tábori pappal, katonai zászlók alatt, ágyúszó mellett esküdtek meg. Mária főzött, mosott a katonákra, buzdította és ápolta őket. Ez az időszak volt életük legcsodálatosabb időszaka, felejthetetlen emléke! De sokat meséltek róla esténként, az aranylepkés petróleumlámpa barátságos fényénél! Unokáik csillogó szemmel hallgatták őket.

Kossuth, Damjanich, Klapka, Garibaldi nevét otthon hallja először, a negyvennyolcas eszméért, a szabadságért, hazájáért itt tanult meg lelkesedni a kis Gyula, a későbbi író. Kivételes alkalmakkor nagyapja megmutatta drága ereklyéjét, Garibaldi véres ingének egy darabkáját.

Nagy öröm volt, amikor legendás hírű nagybátyjáról, Krúdy Kálmánról folyt a szó. A magas, karcsú, jóképű „úrribetyárról”, akinek alakja még Mikszáthot is megihlette. A szabadságharc bukása után nem menekült külföldre. Szülőfaluja közelében bujdosott és negyven elszánt emberével „sarcolta” a gazdagokat. Krúdy az *Álmok hőse* című regényében és több elbeszélésében írt róla.

A nagyapja is sokáig bujdosott, sokszor egy hajszálon múlt, hogy nem fogták el. Egyszer egy padláson a kémény árnyékában bújt, s csak sovány termete mentette meg. Máskor egy szénakazalban rejtőzött. Bár karddal összevissza döfködték a kazalt, szerencsére nem találták meg. Hányatott sorsa végül Szabolcs megyébe sodorta, ahol letelepedett. Haláláig palócosan beszélt, idős korában a Soroksári úti Honvédmenhely parancsnoka lett. Író unokája sok hattyúfehér öreg hőssel találkozott ott. Többek között az *Utolsó honvédek*, *Házam tiikre*, *A veressipkások* című elbeszélése származik innét.

Krúdyra nagy hatással voltak nagyszülei. Igen sokat írt róluk, az *N. N.*, a *Krúdy Gyula látogatásai* című regényeiben és sok-sok novellájában idézi alakjukat.

Nagyanyja Radics Mária rendkívül eszes, olvasott nő lévén, sokféle újságot, folyóiratot járatott. „Tizenkét ládányi” könyvét unokája már diákkorában elolvasta. Radics Mária hüvös, kimért, katonásmodorú, büszke asszony volt, csak a családjáért rajongott. Szívesen politizált férfitársaságban, a nőket nem igen kedvelte. Gyula unokáját annál jobban. Ő volt az, aki a családban elsőnek felismerte írói tehetségét. Ezért az apai szigor ellen mindig oltalmat, menedéket nyújtott. (Keserű csalódást okozott, hogy a legifjabb Gyula nem követte apja és nagyapja jogász pályáját.)

Nagyapja Gyula, magas, szikár, sasorrú, tüzes, villogó szemű férfiú volt. Közvetlen kellemes modora temérdek barátot, heves, kérlelhetetlen politikai állásfoglalása sok ellenséget szerzett. Nagyszerű előadó és még 80 esztendőskorában is ellenállhatatlan udvarló. „...úgy sohasem láttam mosolyogni nőket, mint nagyatyámra ragyogtak fel...”

Anyjától, Csákányi Juliskától élénk, színes fantáziát, kiváló megfigyelő képességet, derűt, kedvességet, humort, eszességet, jószívűséget, mérhetetlen szorgalmat, ambíciót, s munkabírást örökölt. „Anyám szegény pórleány volt. De a legszebb nő, akit valaha láttam. Hollófekete haja volt, igen fehér arca és könnyes barna szeme. Lényéből valamely csodálatos melegség áradott.”

Apját így jellemzi: „...annyi bizonyos, nem találkoztam olyan férfival, amilyen atyám volt... Én nevetni nemigen hallottam őt; mosolyogni is sokkal ritkábban, mint bárkit... Mindennap pontosan megjelent az ebédlőasztalnál... nagyon keveset beszélt... az asztaltól komoly főbólintással eltávozott”.

Az író apjától daliás termetet, jó megjelenést, tiszteletet parancsoló egyéniséget, hallgatagságot, zárkózottságot, nagyvonalúságot, lovagiasságot és ... szívbajt örökölt. Korai (50 éves volt) halálát a *Dunántúli-Tiszántúlinál* című megrendítő regényében írta le.

*

Az én édesapám, Krúdy Gyula, az író, kevés beszédű, hallgatag ember volt. Magáról szinte sohasem szólt, csak írásaiban tárulkozott ki. Rajongói állították, hogy „Gyula bácsi” mindent tud. Honnét volt tehát ez a hatalmas tárgyanyag, adat, emberismeret?

Ragyogó megfigyelő volt. A körülötte élő írók, színészek, festők, kocsmárosok, pincérek, zsokék, kocsisok, trafikosok, borbélyok bőven szolgálnak híranyaggal. Például Gyuri bácsi, a margitszigeti Kisszálló portása, aki valaha Arany Jánost „szolgált”, sok érdekességet mondott el a „tekintetes úrról”.

Krúdy sok levelet kapott naponta. Meghívók, számlák, baráti- és szerelmeslevelek között voltak olyanok is, amelyek valamilyen történelmi témáról, családtörténetről, fontos eseményről informáltak. Irodalmi *Álmoskönyvének* megjelenése után igen megszorodott a levelek száma. (Néha

élettörténetek, különös sorsok tárultak fel bennük.) Napi újságot olvasó lévén, jól ismerte korának eseményeit, problémáit, személyeit.

Diákkorától utolsó éveig rendszeres olvasója volt a könyvtáraknak. Történelmi munkái megírása előtt hónapokig bújta a könyvtárakat, múzeumokat, rengeteget olvasott. Temérdek egykori iratot, hírlapot, forrásmunkát átnézett. Jól értett latinul, s ez nagy hasznára volt.

Kevés olyan írónk volt, akit annyira érdekelték a magyar vidék szokásai, életmódja, az emberek élete, a magyar ételek, ízek, hagyományok, a vendéglátás minden csínyja-bínyja.

Országos hírneve a Szindbád-novelláknak és a *Vörös postakocsinak* köszönhető. Oeuvre-jéből az *Őszi utazások a Vörös postakocsin*, *A nagy kópé*, *A velszi herceg*, *A kék szalag hőse* című műveiben szereplő Rezeda Kázmér az író saját maga. Többi hőse is előkről mintázódott. Sok-sok nőismerőse közül a legjelentősebbeket megörökítette. Ismertem a *Rezeda Kázmér szép élete* Késő Fániját és a *Hét bagoly* Leonóráját. Ebben az egyik legművészebb regényében így vall magáról: „Józsiás úr ugyanis azon törekvő és fáradhatatlan írók közé tartozott, akik lehetőleg mindennap szeretik nyomtatásban látni a nevüket”.

Legkedvesebb leányalakjai édesanyámról, Zsuzsiról mintázódtak. Ő Az útitárs Eszténája, a *Hét bagoly* Áldáskája, *Az Asszonyosságok díja* Natáliája, a *Rezeda Kázmér szép élete* Tinije, a *Boldogult úrfikoromban* Vilmája, a *Bukfenc* Gyöngyvirágja. A *Bukfenc* egyik előszavában így ír:

*„Kedves Gyöngyvirág,
ismét eszembe jutottál, mint régen a szép álmom. Ismét a régi szerelemmel gondolkodom boldog ifjúságunkra. Légy víg, mint én. Hisz’ senki sem veheti el tőlünk azt, ami egyediül a miénk: emlékeinket...”*

Gyermekkoromban nagy örömet szerzett, hogy könyvet írt nekem. Címe: *Mesemondások Jókai Mórról*. Előszava – mint egy simogatás: *„Kedves kisleányom, Zsuzsika, látom én, hogy már manapság is szereted a meséket, amikor csak én mesélgetnék neked békekorban a kis udvari szobában, mikor odakünn a hó esik. De igazában majd akkor szereted meg a meséket, amikor... a különböző betűket megismered... Azért már most megfogom a kis kezedet, hogy könnyebben odatalálj meseországban a királyhoz, Jókai Mórhoz... Édesapád”*

„Én írónak készültem. semmi másnak”, írta Krúdy Gyula, s ennél tömörebbet, jellemzőbbet, igazabbat nem mondhatott volna magáról. Tizenhárom esztendő korától, ötvennégy és fél évig, haláláig, szakadatlanul, rendíthetetlenül, ritka tüneményként írt, alkotott. Legnagyobb szenvedélye, életeleme – ami minden mást megelőzött – az írás volt. Látom magam előtt, ahogy szorgalmasan dolgozott. Kora hajnaltól, délig görnyedt egyszerű íróasztalánál. Apró, lila tintás gyöngybetűivel, hegyes tollal, szinte javítás nélkül rótt a sorokat.

Néha-néha megállt, karjait, ujjait tornásztatta. Az íróbütyök már régen megjelölte szép kezét. Jókai napi teljesítményét, tizenhat oldalt szabott ki magának. Máskülönben hogyan is írhatott volna mintegy 90 regényt, 4000 cikket, számtalan elbeszélést.

Nemigen értett a maga adminisztrálásához. Címre, rangra nem adott, csak szívének kedves emberekkel barátkozott. Ezért is érte olyan kevés hivatalos elismerés életében! Azért kellett annyit dolgoznia, küzdenie a szerény létért...

Kedves Nógrád megyeiek! Nem érdemelne-e meg Krúdy emléke az eddiginél többet? Talán egy róla elnevezett könyvesboltot, iskolát, egy-két utcát a megyében?

[1986]

Szabó Károly

EGY SZÁZADVÉGI DON QUIJOTE: KOMJÁTHY JENŐ

Amit Komjáthy Jenő rövid élete során megél, minden különössége ellenére is az általánosság szintjére emelhető. Sorsa, gondolati-művészi erőfeszítési korjellemzőek. Egy olyan társadalmi-világnézeti krízis kezdetén áll, amely bizonyos vonatkozásaiban még napjainkban is tart. E válság mögött a diadalmasan előretörő ipari forradalom munkál. A nyomában kibontakozó tőkés viszonyok szétfeszítik a hagyományos gondolkodás kereteit. A legfőbb érték a tőke lesz. S körülötte felerősödik a leplezetlen önzés, a haszonelvűség, a spekuláció, a kíméletlen, üzleties szellem. Az új gondolkodásmód érzéketlen a belső finomságok iránt. A személyiség uniformizálódni kényszerül. A polgári „józsánság”, a számítóegoizmus, a minden áron való érvényesülés szinte kötelező erejűvé válik. Az egyén úgy érzi, hogy elveszti önmagát, felszívja a tömeg.

A válsághelyzet a veszélyeztetett Én és azt fenyegető világ kettősségében nyilvánul meg. A szubjektum aggódva keresi a helyét, társadalmi szerepét – fennmaradása módozatait kutatja. A lélek önmagába fordul; vagy szemben áll, vagy a világ fölé akar kerekedni. A belső értékek semmibevétele ellen egy újfajta spiritualizmussal tiltakozik. Feltűnnek a társadalomból való kivonulás, a „szecesszió” különböző változatai. A világmegváltás alapvető művészi magatartássá válik. Először jelentkezik az otthontalanság, az

elidegenedettség érzése. Ilyen szempontból a Tahitibe húzódó Gauguin, a századvég zsenikultusza, Thomas Mann *Tonio Krögerje*, Baudelaire *Albatrosza*, a nietzschei Übermensch, a tolsztoji messianizmus vagy Madách Aladár „szellembúvárlata” és Csontváry egzaltált profetizmusa ugyanazon lényeg más-más megjelenési formái.

Komjáthy Jenő az idegeiben és a műveltségében hordozta az otthontalanságra és a kora tagadására való hajlamot. A modern művészet jelképes motívumát, az utazást az Amerikába szökéskísérletével ő valójában megéli. Szűkebb és tágabb környezetéhez egyaránt képtelen hasonulni. A hivatali karriert elutasítja. Heiyette barátjával, Reviczky Gyulával polgárpukkasztó éjszakázásba kezd. Balassagyarmaton botrányhős lesz. Szenicen pedig már egy oszlopához kötött troglodita. Olvasmányait is ez a századvégi léthelyzet szabja meg. A nagy németországi száműzöttet, Ileinét kedveli. Közel áll hozzá Byron, aki Görögországban küzdött a szabadságért. És egész életét végigkíséri a magányos Lenau.

Filozófus is azért lett, mert összeütközött benne a kor értékrendje a sajátjával. Bölcsletei miértjei meghasonlása termékei. Rendkívül érdekes, ahogy életérzése változásaiba bekapcsolódik a filozófia – mint tudatosítás és magyarázat. Különállása a schopenhaueri pesszimizmussal nyer igazolást. A világ fölé emelkedés Nietzsche emberfölötti emberével értelmeződik. A világalakító mindenségbe olvadás elsősorban Spinoza misztikus panteizmusában talál önmagára. Egyet azonban nem szabad elfelejtenünk. Komjáthy Jenőnél sohasem az önmaga megadása, hanem mindig a válsághelyzet meghaladásának a szándéka az ami meghatározza, hogy kitől mit fogad el. A beletörődés idegen tőle. A tettvágy értelmezi életét és költészetét. Ahogy Don Quijote a lovagregénnyel, ő a filozófia vértetében kísérli meg megváltoztatni a világot.

A századvég nem véletlenül hozta divatba Schopenhauert. A kor művészértelmissége tőle várta a rossz közérzet diagnózisát és a gyógyulás receptjét. Schopenhauer pedig megmagyarázta: a világ szenvedés: és reményt adott: a lángész az, aki megszabadíthatja a világot a szenvedéstől. A fiatal Komjáthy mindkét vonatkozásban azonosult mesterével: „Ki fejt meg, ki látja tisztán / Élet! sötét rejtelveidet? / A bölcsek szózatát a pusztán, / Ha hallja is, ki érti meg, // Az átok úr. Ezer sebében / Vonaglik az emberiség. / Mérhetetlen kínja tengerében / A jobbak vére semmiség... /” (*Himnusz*).

De barátjával, Reviczkyvel ellentétben nem tudja csupán szemlélni a világot – mint szenvedést. Ez önmaga lefokozását jelentené. Küldetéstudata tehát egyre inkább a lángészről szóló schopenhaueri tanítások felé fordul. Ezek láttatják be vele, hogy a zseni képtelen a társas életre. Ám a lángész le tudja győzni önmaga vágyait. S önmagát legyőzve eljuttathatja az emberiséget a szenvedést hozó vágyak megtagadásához. A lángész a „zavartalan

Világszem". S hamarosan Komjáthy is annak tartja magát „Világszem ő. Nem ismer tért, időt se: / Örök gyönyörben úszó, isteni: / Világúr ő, az álmok méla hőse, / Nem kell neki csak egyet inteni / S körötte él, sugárzik, zeng, lobog, / Csapong, repül, örvénylik, dül ragyog. / Mind testet ölt, aminek lelke van... (Az álmodó).

A fiatal költő messiási hajlamait a lángészről szóló schopenhaueri tanítások szabadítják fel. A pesszimista világszemlélet kifejezése – „lét keserve”; „kíngyötört világ”; „az élet átka”; „harmóniátlan vad zshivaj”, „örök harc, örök kudarc” – mellett ekkortájt erősödnek fel a fény, a sugárzás szavai. Mostantól kezdve mondhatjuk Riedl Frigyessel: Komjáthy költészetében „csupa fény, ragyogás vesz bennünket körül, és akarva nem akarva, úszunk ebben a fényáradban. Fény és fény és mindig csak fény...”

1881-ben írja későbbi feleségének, Márkus Gizellának: „Belevágtam a fejszémet Schopenhauerbe. Óriási munka lesz.” Nietzsche *Zarathustrája* viszont 1883-ban jelent meg. Komjáthy azonnal, eredetiben olvassa. Messiási hajlamai újabb erősítést kapnak. Hogyne: hiszen ez a mű ugyancsak a válság terméke. A gondolati-szellemi válság meghaladásának szándéka hozta létre: „Meg akarom tanítani az embert az élet értelmére” – hirdeti *Zarathustra*. „Az emberfölötti ember, villám az emberfelhők sötétjéből.” Az ipari civilizáció elnyomorodó személyisége a korlátatlanság, az erő, a lázadás hőségének látja *Zarathustrát*. Igaza van Juhász Gyulának: „...halálos ellensége lett Nietzsche az egész kornak, ő, a nagy korszerűtlen, aki látta és érezte a mai civilizáció nagy hazugságait, amelyek a kultúra romjain burjánzottak, és az Übermensch felé fordult, az istenek alkonyától a hajnalhasadáshoz.”

Komjáthy Jenő is Nietzsche hívévé válik. S a balassagyarmati megaláztatás napjaiban *Zarathustra* énekei segítik, hogy felmagasztalja önmagát. Ettől kezdve mintha állandó sugárzásban élne – a szolgálattelkek világa fölött: „Itt állok az élet / Napfény teli halmán, / Úr vagyok a lelkek / Roppant birodalmán. [...] Pazar tettekre váltok én: / Gondolatom világot áthat. / Én vagyok az erő s a fény.”

A világellenes indulat és a *Zarathustra*-magatartás összeolvadásából születik meg Komjáthy Jenő sajátos eszmei forradalmisága. „S aki arra született, hogy teremtő legyen jóban és rosszban, annak előbb valóban pusztítónak kell lennie és értékeket kell összezúznia” – imígyen szól *Zarathustra*. A mi költőnk pedig arra biztat, hogy „törj össze mindent... rombolj, pusztíts, dülj össze mindent, ami élősdi, korcs, beteg”. Most lehet igazán tetten érni, hogy nála a filozófiai vértázat valóban a világ megváltoztatásának eszköze: „Mert új világ: új hit, új állam, / Új gyönyörök, új fény, új eszmék, / mindent újból kell kezdenünk.” (Szózat).

De miközben magasra emeli „a szent Egyéniség zászlaját”, már egy másfajta életérzés és világszemlélet kifejezései is feltűnnek a verseiben. Egyenlőre még a Zarathustra-magatartással is jól megférnek, lassan azonban elválnak tőle: „A végtelen végekben a középpont vagyok.” „Úgy érzem, szellemek királya, / Hurráh! hogy minden vagyok!” „Úgy érzem, új csodás világot / vagyok képes teremteni...”

„S én, ki e számtalan világnak / Szerzője, istene vagyok: / Meghalok minden pillanatban / S minden percben föltámadok.” (*Meg tudnék halni*).

Milyen lelki elmozdulásokról árulkodnak ezek a sorsok? Úgy tetszik, hogy az erővé, hatalommá, megváltóvá tágult Én újabb isteni tulajdonságokat vesz fel: előbb a végtelenséget, majd a teremtő-mivoltot. A világgal való szembenállás indulata és a világfelettség önittasultsága a mindenségbe való beleolvadás vágyává szelídül. Ezek már a szenici évek. Hogy a folyamat egzisztenciális hátterét is érzékelhessük, idézzük a Komjáthyt talán mindenkinél jobban megértő Juhász Gyulát: „...a költő hazájába kell jönnünk, hogy elégtételt adjunk neki, szegény zaklatott fejének és feletetet egyhangú kérdéseire. Istenem, csak egy neuraszténiás poéta kell ide, hogy szívét a világ szívének érezze, hogy a tér és idő őszi köddé váljék, amelyen túl a végtelenség van, és a magányban, e homályban, e csöndben állandóan, hallhatóan érezze ennek a végtelennek, ennek a hallatának harsogó, polifon, wagneri muzsikáját.”

Hogy a lelki változásokra tapadtak-e rá a gnosztikusok és Spinoza tanításai, vagy éppen ezek idézték elő a fordulatot, nehéz lenne kibogozni. Egy viszont bizonyos. Komjáthy Jenő utolsó éveit a gnosztikus megvilágosodás és megvilágítás, valamint Spinoza szeretetfilozófiája töltik ki.

S mint eddig is, megint csak a hajlamainak s a messiástudatnak leginkább megfelelő nézetek ragadják meg. Az újgnosztikusoktól azt veszi át, hogy neki – mint a gnozisig, a misztikus tudásig eljutottnak – kötelessége embertársait is visszasegíteni az istenibe: a jó, a szellemi, a fény szférájába. Az önmagában felelt igazi értékeket meg kell osztania másokkal is. Spinoza pedig megtanította szeretni azt a világot, amelyben számkivetetten és mellőzötten él. S megvigasztalta, hogy csak múlékony formái vagyunk egy nálunk nagyobb lénynek, amely végtelen, amíg mi meghalunk. De Spinoza panteizmusa fel is emelte, mert küldetéstudata egy új és másféle táplálékot kapott: a natura naturans-ról, a nemző természetről szóló tanítást. „Isten és a természet működése egy.” S ebbe az örökön tevékeny rendbe simul bele az ember is, hiszen „Isten elméje minden szellemiség, amely a világot megeleveníti”. Az utolsó évek beteg, „homályban élő” Komjáthy Jenője Spinoza panteizmusa által újjászületik. Messianizmus új értelmet nyer: „Én a világot nemző gondolat, / A végtelen lét tiszta telje, / Mérhetetlen dús, mert végtelen szabad”. Most már ez az újfajta üdvözítés hevíti, s ez hozza létre a talán legszebb versét is:

„Elöntöm lelkemet a végtelenben / Munkálni láthatatlan, mint a Szellem,
/ Mely a vizek fölött lebeg. / Hogy lakhassam minden parányban / S élhes-
sek örök tisztaságban, / Magamtól mindent elvetek... / Átöntöm lényemet a
csillagégbe, / Merüljön alakom a semmiségbe, / Csupán másokban éljek én! /
Csak minden szívben én dobogjak, / Csak minden szemben én ragyogjak / És
mindent üdvözítsek én!” (*Elöntöm lelkemet...*).

Ez a nyughatatlan lélek a filozófiát faggatta szüntelenül, hogy választ
kapjon válságba jutott kora és elrontott élete nagy kérdéseire. De nemcsak
feleleteket várt a filozófiától, hanem irányító eszméket, útbaigazító gondo-
latok is. Tett és életvágya a belenyugvás tanait elvetette, s csak a „megvál-
tó” igéket fogadta el. Üdvözítőnek hitt eszméit hirdette egyre lázasabban –
hol a félrevert, hol a húsvéti harangok hangján. A magyar irodalom ismer
gondolati költeményeket, de olyan költészetről, amely a maga egészében
gondolati, az övén kívül nem tud. Abban a magyar lírában, amelyben
rendszerint a helyzetből, a konkrét élményből emelkedik fel az érzés és
gondolat, egyedülálló jelenség ez az elvonteszmék által hevített, lázas, az
önkívület határain szárnyaló lobogás. A századelő költői, bármennyire
kedvelték is, nem Komjáthy Jenő „tejútján” mentek tovább. Sem a hang-
hordozásban, sem az eszmeiség intenzitásában. Ha van egyáltalán folytatá-
sa, akkor leginkább Kassák expresszív hevületére és József Attila szenvedé-
lyes gondolatiságára hivatkozhatunk.

Ha pedig az eszmei helyét keressük ennek a költészetnek, akkor azt kell
mondanunk, hogy a gyökerei valahol Petőfi Ítélet című versénél és Az
apostolnál keresendők: a koronái meg Adyig érnek – a „magyar Messiáso-
kig” és „a jövődő fehéreiig”.

A küldetések e fajtájának őstípusa pedig minden bizonnyal az a Don Qui-
jote, aki kisszerű, szürke korát nem tudja elfogadni, s a gúnyolódókkal, gán-
csoskodókkal mit se törődve, a maga álmodta szebb világért indul harcba.

[1984]